

О.М.ЗАХАРЧУК*

НАПОЛЕОН БОНАПАРТ ТА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ДОСЛІДНИКІВ

Показується роль історичного документа в реконструюванні подій доби наполеонівських війн на південно-західному пограниччі Російської імперії. Аналізуються праці вітчизняних дослідників, присвячені даній проблемі. Зазначено, що тенденційний підбір та неналежне вивчення документів призводять до спотвореного висвітлення історичних фактів.

Ключові слова: документ, Україна, Російська імперія, Наполеон Бонапарт, південно-західні окраїни, Габсбурзька імперія, малоросійське дворянство.

Перш ніж розглядати дану проблему, потрібно показати ставлення Наполеона щодо південно-західних окраїн Російської імперії. Радянські дослідники стверджували, що в «агресивних намірах» імператора французів стосовно Росії чільне місце займала Україна як майбутня колонія Франції або нове територіальне утворення¹. Такої ж думки дотримуються й деякі

* Захарчук Олег Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (Київ)
E-mail: korsika1769@gmail.com

¹ Пичета В.И. Великий полководец // Знамя. – Москва, 1942. – №1/2. – С.355–356; Тифлисова А. Политические планы Наполеона относительно России: краткое изложение доклада В.И. Пичеты // Исторический журнал. – 1942. – №10. – С.139; Гербильский Г.Ю. Українські козацькі полки і українське ополчення у Вітчизняній війні 1812 р. – Москва, 1943. – С.2; Котов В.Н. Украина в завоевательных планах Наполеона I: Дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1945. – С.76–87; Сміян П.М. Україна у Вітчизняній війні 1812 р.: Дис. ... канд. ист. наук. – К., 1945. – С.79–91; Гербильский Г.Ю. Створення козачих полків і ополчення на Україні у 1812 р. // Наукові записки Львівського державного університету імені І. Франка. – Т.ХVII: Серія історична. – Вип.4. – Л., 1949. – С.41; Ястребов Ф.А. Отечественная война 1812 г.: Борьба украинского народа против французских захватчиков // История Украины: Краткий курс. – К., 1948. – С.224; Его же. Отечественная война 1812 г. Борьба украинского народа против французских захватчиков // История Украины. – Ч.1. – К., 1949. – С.261; Стрельский В.И. Участие украинского народа в Отечественной войне 1812 года // Историчний збірник Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка. – К., 1952. – №3. – С.128–129; Ястребов Ф.А. Вітчизняна війна 1812 р. проти французьких загарбників // Історія Української РСР. – Т.1. – К., 1953. – С.401; Стрельский В.И. Участь украинского народа у Вітчизняній війні 1812 року. – К., 1953. – С.4; Иваших А.В. Боевое содружество русского и украинского народов в Отечественной войне 1812 года // Вопросы истории. – 1954. – №4. – С.104; Ястребов Ф.О. Вітчизняна війна 1812 р. проти французьких загарбників // Історія Української РСР. – Т.1. – К., 1955. – С.436; Некрасов П.А. Участь украинского народа проти наполеонівської навали в 1812 році // Праці Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. – Т.146. – Вип.5. – 1956. – С.122; Ястребов Ф.А. Отечественная война 1812 года против французских захватчиков // История Украинской ССР. – Т.1. – К., 1956. – С.446; Буцук А.К. Вітчизняна війна 1812 р. // Українська радянська енциклопедія. – Т.2. – К., 1960. – С.505; Кудрицький А.В. Наполеон I // Українська радянська енциклопедія. – Т.9. – К., 1961. – С.501; Михайлов О.О. Безсмертна епопея героїчної боротьби (До 150-річчя Бородинської битви) // Комуніст України. – К., 1962. – №8. – С.42; Гербильский Г.Ю. Участь украинского народа у Вітчизняній війні 1812 р. // Український історичний журнал. – 1962. – №5. – С.24–25; Бескровний Л.Г. Отечественная война 1812 года. – Т.72. – Москва, 1962. – С.122, 159; Касименко О.К. Вітчизняна війна 1812 року – яскравий вияв народного патріотизму. – К., 1962. – С.4–5; Абаліхін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – К., 1962. – С.7–10; Его же. Украинское ополчение // Исторические записки. – Москва, 1962. – С.90; Его же. Боевое

зарубіжні², еміграційні³ та сучасні російські⁴ і вітчизняні історики⁵. Що було першоджерелом? Ґрунтовне дослідження витоків цих узагальнень стало б неможливим без детального аналізу.

содружество украинского и русского народов в Отечественной войне 1812 г.: Дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1964. – С.58–68; *Котов В.Н.* Завойовницькі плани Наполеона І щодо України та їх крах // Вісник Київського університету. Серія «Історія і право». – К., 1965. – №7. – С.76–77; *Ястребов Ф.О.* Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 р. // Історія Української РСР. – Т.1. – К., 1967. – С.368; *Гуржій І.О.* Вітчизняна війна 1812 року // Історія Української РСР (Науково-популярний нарис). – К., 1967. – С.110; Історія міст і сіл Української РСР: Київ. – К., 1968. – С.104; *Джеджула К.О.* Наполеон // Радянська енциклопедія історії України. – Т.3. – К., 1971. – С.197; *Буцик А.К.* Вітчизняна війна 1812 // Українська радянська енциклопедія. – Вид. 2-ге. – Т.2. – К., 1978. – С.329; *Рибалка І.К.* Історія Української РСР: дорадянський період. – К., 1978. – С.255; *Абалихін Б.С.* Участь українського народу у розгромі наполеонівських військ // Історія Української РСР. – Т.3. – К., 1978. – С.38; *Рибалка І.К.* Історія Української РСР: дореволюційний період. – К., 1978. – С.255; *Абалихін Б.С.* Борьба с наполеоновской армией на юго-западе России в период Отечественной войны 1812 г. – Волгоград, 2012. – С.76–79 (в основі монографії – докторська дисертація, захищена автором ще 1979 р.; див.: *Абалихін Б.С.* Борьба с наполеоновской армией на юго-западе России в период Отечественной войны 1812 г.: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – Саратов, 1979); *Кудрицкий А.В.* Наполеон І // Українська радянська енциклопедія. – Вид. 2-ге. – Т.2. – К., 1982. – С.146; *Абалихін Б.С.* Участие украинского народа в борьбе с наполеоновским нашествием // История Украинской ССР. – Т.4. – К., 1983. – С.46.

² Див.: *Ададуров В.В.* Документ і його прочитання дослідником: історія «Наполеоніди» // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.39–40. – Л., 2005. – С.592; *Його ж.* Наполеоніда на Сході Європи: уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст.: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Л., 2008. – С.7.

³ Див.: *Верига В.В.* Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 1996. – С.60–61; *Жуковский А.* Україна і Франція. Історичний нарис: нарис багатовікової історії відносин / *А.Жуковский, А.Зленко, В.Манжол та ін.* – Л., 2001. – С.20; *Косик В.* Франція та Україна: Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – Л., 2004. – С.12.

⁴ Див.: *Абалихін Б.С.* Отечественная война 1812 г. и украинское казачество // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. – Вип.2. – К., 1993. – С.53–54; *Близнаков Р.А.* Южноукраинские земли и элита Новороссии в войне 1812 года // Французский ежегодник 2013: «Русская кампания Наполеона: события, образы, память» / Под ред. А.В.Чудинова. – Москва, 2013. – С.94.

⁵ Див.: *Рибалка І.К.* Історія України. Дорадянський період. – К., 1991. – С.265; *Його ж.* Історія України. – Ч. 2. Від початку XIX ст. до лютого 1917 р. – Х., 1997. – С.9; *Борисенко В.Й.* Курс української історії: З найдавніших часів до XX ст. – К., 1998. – С.387; *Турченко Ф., Мороко В.* Історія України: кінець XVIII – початок XX. – К., 2000. – С.20; *Семененко В.І., Радченко Л.О.* Історія України з прадавніх часів до сьогодення. – Х., 2000. – С.235; *Гордієнко В.* Наполеон І Бонапарт // Довідник з історії України. – Л., 2001. – С.495; *Мицик Ю.А.* Історія України: Посіб. для вступників для вищих навчальних закладів. – К., 2001. – С.16; *Решет О.П.* Дипломатичні аспекти «східного питання» // Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С.279–280, 283–284; *Його ж.* Україна в імперську добу. – К., 2003. – С.62–64, 67–68; *Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г.* Історія України. – К., 2002. – С.298–300, 76–77, 82; *Іваненко О.А.* Українське козацтво у працях французьких авторів на межі XVIII – XIX ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки. – Вип.11. – К., 2002. – С.254–262; *Її ж.* Політичні та економічні передумови співробітництва Франції та України в культурній сфері // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – Вип.4. – К., 2003. – С.88; *Філінюк А.Г.* Зовнішня політика Росії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Т.13. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С.68–69; *Шах Т.* Україна в планах Наполеона // Мандрівець (Тернопіль). – 2006. – №5. – С.71–72; *Черкашина Н.К.* Історія України: від давніх часів до сьогодення. – К., 2005. – С.103; *Філінюк А.Г., Ігнат'єва Т.В.* Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті рр. XIX ст.). – Кам'янець-Подільський, 2006. – С.92–93; *Каденюк О.С.* Історія України. – К., 2007. – С.114–115; *Бажан О.Г., Білоусько О.А., Власов В.С., Мицик Ю.А.* Історія України: Навчальний посібник. – К., 2006. – С.243–244; *Михальчук П.А., Куцый І.П.* Нова історія України. – Ч.2. – Тернопіль, 2007. – С.240; *Горак В.С.* Наполеоніда: Плани наполеонівської Франції щодо України та їхній крах // День. – 2010. – №90/91. – С.8; *Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С.* Історія України: Навч. посіб. – К., 2010. – С.212; *Філінюк А.Г.* Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: тенденції розвитку і соціальні трансформації. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С.334; *Петровський В.В., Радченко Л.О.,*

Слід зауважити, що значний вплив на дослідження даної проблеми мала стаття С.Подольнина «Наполеон і Україна» опублікована в 1912 р. у всеукраїнській газеті «Рада»⁶. До недавнього часу сучасні вітчизняні дослідники авторство цієї статті помилково приписували українському громадському діячеві, історикові-аматорові, поборникові державницької концепції І.Борщаку (справжнє прізвище та ім'я – Баршак Ілля Львович, 1892–1959 рр.)⁷. Авторів цієї статті вдалося встановити, що насправді ця праця належить відомому українському громадсько-політичному діячеві, публіцистові В.Степанківському. Це знаходить додаткове підтвердження і в деяких інших джерелах⁸.

У 1904 р. член ЦК РУП, а після її реорганізації (1905 р.) УСДРП, В.Степанківський з 1907 р. перебував в еміграції у Швейцарії, Франції та Великобританії. З 1911 р. і особливо під час Першої світової війни він почав активно пропагувати ідеї незалежності України, орієнтуючись спочатку на Австро-Угорщину і Німеччину⁹, а згодом на Великобританію¹⁰. У 1915–1920 рр. В.Степанківський заснував у Лозанні Українське прес-бюро та видавав щотижневу газету «Україна» («L'Ukraine»). У 1916–1917 рр. у Берні разом з Д.Донцовим – «Міжнародну кореспонденцію російських націй» («Korrespondenz der Nationalitäten Russlands») ¹¹.

Семененко І.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Х., 2010. – С.236; Кульчицький С.В., Мицик Ю.А., Власов В.С. Історія України: Довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів. – К., 2010. – С.211–212; Варварцев М.М. Наполеон І Бонапарт // Енциклопедія історії України. – Т.7. – К., 2010. – С.169. Його ж. «Наполеоніда» // Енциклопедія історії України. – Т.7. – К., 2010. – С.170; Його ж. «Наполеоніда» // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. – Вип.3. – К., 2012. – С.241; Донік О.М. Україна у складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.). – К., 2011. – С.110; Його ж. Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 року // Україна: хронологія розвитку. – Т.5. – К., 2011. – С.52; Мельников С.О. Ілько Боршак як земляк, подвижник долі, провісник української духовності. – Миколаїв, 2012. – С.8, 96–97; Гуржій О.І. Славетні битви на теренах України. – К., 2012. – С.153–154; Бондаренко К. История и профиль. – К., 2012. – С.246–247; Кудряченко А.И. Украина в планах Наполеона в войне 1812 года // Вітчизняна війна 1812 року в контексті поступу всесвітньої історії: Зб. наук. праць. – К., 2013. – С.13–21; Лапатівка Н.В. Роль Українського ополчення в Отечественной войне 1812 г // Там само. – С.102; Чорногор Я.О. Місце і роль українських козаків у війні 1812 р. // Там само. – С.197; Латыш Ю.В. Украинские земли в составе Российской империи в конце XVIII – первой половине XIX вв. // История Украины: Учебник / Под ред. Г.Д.Казмирчука. – К., 2013. – С.273–274.

⁶ Подольнин С. Наполеон і Україна // Рада. – 1912. – Ч.141. – С.2–3.

⁷ Див.: Ададуров В.В. Юго-западные окраины Российской империи в иерархии приоритетов восточноевропейской политики Наполеона (Историографический аспект) // Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография: Сб. материалов. – Вып.183. – Москва, 2010. – С.371; Его же. Боршак Ілько // Заграничные походы русской армии 1813–1815 годы: Энциклопедия: В 2 т. / Отв. ред. В.М.Безотосный, А.А.Смирнов. – Т.1. – Москва, 2011. – С.226; Захарчук О.М. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона І до південно-західних країн Російської імперії // Український історичний журнал. – 2014. – №1. – С.170; Його ж. Вплив аматорських досліджень Ілька Борщака на праці наполеонознавців // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.ХVII/ХVIII. – Дрогобицьк, 2014. – С.384.

⁸ Див.: Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969. – С.309. І.Боршак (псевдоніми: І.Б.; Богун; Борець; Борщ; Ілько; Син; Фильма; Ілько; Bogoune; Bohoune; Bogoun V; D'Arneval; Helie; див.: Там само. – С.445).

⁹ Hoffman J. H. Stepankovsky V. Ukrainian Nationalist and German Agent // The Slavonic and East European Review, 1972. – №121. – P.595–597.

¹⁰ Ibid. – P.600–601.

¹¹ Див.: Адамович С. Надніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.). – Івано-Франківськ, 2003. – С.20–21, 26–27, 43–45, 50–53, 72–73, 90; Гурич І. Українські есдеки: між національним і класовим вибором //

Намагаючись актуалізувати роль України в міжнародній політиці великих держав, В.Степанківський у своїй роботі зробив сенсаційну нічим не підтверджену заяву про те, що під час перебування у Москві в 1812 р. Наполеон виявив інтерес до України і для цього імператор попросив Лезюра написати її історію. Наслідком цього і стала книга «Історія козаків»¹².

У 1913 р. В.Степанківський у австрійському часопису «Український огляд» з незначними змінами перевидав свою працю (маловідому сучасним дослідникам¹³). Утім, він уже стверджував, що імператор французів після походу на Росію (1812 р.) наказав Лезюру описати історію України¹⁴.

У 1915 р. В.Степанківський у своїй щотижневій газеті «Україна» перевидав версію своєї роботи, що також залишилась маловідомою для дослідників. У новій праці він до попередньої суб'єктивної концепції додав деякі деталі. Так, В.Степанківський стверджував, що Наполеон чудово розумів важливу роль України у політичній історії Європи¹⁵. Утім, автор вважав, що однією з причин поразки французького полководця у 1812 р. було те, що йому спочатку необхідно було захопити Київ і при більш сприятливих кліматичних умовах організувати наступ на Москву¹⁶. Водночас В.Степанківський доводив, що, повернувшись до Парижа, імператор французів почав розробляти план нової кампанії проти Росії, чільне місце в якому відводилось Україні. Це підтверджує той факт, що він наказав Лезюру підготувати детальний звіт про Україну та її населення¹⁷.

Утім, В.Степанківський зазначив, що через різні причини плани Наполеона не здійснилися. Водночас він стверджував, що оволодіння Україною завдасть смертельного удару по Росії. В бібліотеці імператора французів була навіть «Енеїда» відомого класика української літератури та громадського діяча І.Котляревського. Підсумовуючи, В.Степанківський запевняв, що Наполеон завжди цікавився Україною і бажав відділити її від Росії¹⁸. Жодних документальних підтверджень не знайдено. Утім, аргументи В.Степанківського мали певний вплив на погляди дослідників, котрі торкалися даної проблеми.

Значно розвинув ідеї В.Степанківського відносно планів Наполеона щодо південно-західних окраїн Росії І.Борщак. Важливе місце у колі його інтересів займала тема «Україна в політиці великих держав», зокрема Франції. Так, перебуваючи з 1919 р. в еміграції у Франції та працюючи в місцевому архіві міністерства закордонних справ, І.Борщак знайшов документальне підтвердження зацікавленості дипломатів та військової еліти Наполеона І південно-західними окраїнами Російської імперії (територією сучасної України).

Український археографічний щорічник. – Т.15. – К., 2011. – С.548–549; Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Т.8. – Л., 2000. – С.3047; Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914). – К., 2007. – С.226; Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902–1929. – К., 2010. – С.427; Чикаленко Є. Щоденник (1919–1920). – К., 2011. – С.668; Чикаленко Є., Нікольський А. Листування. – К., 2011. – С.392; Єфремов С. Щоденник. Про минулі (спогади). – К., 2011. – С.582.

¹² Подолянин С. Наполеон і Україна. – С.2–3.

¹³ Podoljanyn S. Napoléon und die Ukraine // Ukrainische Rundschau. – 1912. – №6/7. – С.114–118.

¹⁴ Ibid. – С.116.

¹⁵ Podoljanyn S. Napoléon et L'Ukraine // L'Ukraine. – 1915. – №5. – Р.2.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

Зокрема, своїми архівними відкриттями він зумів зацікавити одного з корифеїв світового наполеонознавства, спеціаліста у зовнішній політиці імператора французів професора Е.Дрію. Останній не тільки допоміг опублікувати І.Борщаку першу його працю із зазначеної проблематики під назвою «Наполеон і Україна» в редактованому ним «Часопису наполеонівських досліджень», але й написав коротку передмову до неї¹⁹.

В умовах становлення Версальсько-Вашингтонської системи праця І.Борщака нагадувала державам Антанти, в першу чергу Франції, про прагнення українців до незалежності. Зокрема, автор наголошував, що Людовик XIV, Людовик XV та Наполеон намагалися використати державницькі стремління українців. Доводячи це, І.Борщак повторив твердження В.Степанківського про зацікавленість імператора французів південно-західним пограниччям Росії і, фальсифікуючи джерела, створив нові міфи.

Так, посиляючись на спогади охоронця Наполеона – мамелюка Алі-Сен Дені, І.Борщак писав, що в бібліотеці у Москві (1812 р.) французький володар мав твір Вольтера «Історія Карла XII». Зокрема, він стверджував, що Наполеон саме тоді прочитав ті частини книги, де йшлося, що Україна завжди прагнула до свободи. На основі чого автор зробив висновок про те, що саме тоді французький полководець прийняв рішення відступати на захід через Україну, де його чекав дружній народ. Це рішення, як відомо, почало здійснюватися, але не було виконано у результаті поразки під Малоярославцем²⁰. Сучасний український дослідник В.Ададуров, зіставивши текст спогадів Алі-Сен Дені з переказами І.Борщака, розвінчав цей міф. Так, в оригіналі спогадів мамелюка йдеться про те, що рука імператора взагалі твору Вольтера не торкалася²¹.

Водночас І.Борщак на підтвердження того, що імператор французів під час перебування у Москві дійсно виявив інтерес до України, слідом за В.Степанківським, наводить документально не підтверджений факт зацікавленості Наполеона «Енеїдою» Котляревського, що була вивезена французьким володарем, коли він покидав російську столицю²².

Ці ж позиції обстоювали відомий радянський історик права та економіки України, поборник державницької концепції академік М.Слабченко та лідер українських істориків-марксистів академік М.Яворський²³. Подібні інсинуації «перекочували» і в сучасну вітчизняну історіографію. Так, В.Богацький та Л.Кормич, не перевіривши ці факти, також продовжують доводити, що в «похідній бібліотеці Наполеона до Росії було знайдено “Енеїду” І.Котляревського»²⁴.

¹⁹ Bortchak E. Napoléon et L'Ukraine // Revue des Etudes Napoléoniennes. – Т.2. – Paris, 1922. – Р.24–25.

²⁰ Ibid. – Р.39.

²¹ Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії. – Л., 2007. – С.340.

²² Bortchak E. Napoléon et L'Ukraine. – Т.2. – Р.40.

²³ Слабченко М.С. Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. – Т.1. – Одеса, 1925. – С.78; Яворський М.І. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. – Т.1. – Х., 1927. – С.85; Його же. Історія України в стислому нарисі. – Х., 1929. – С.114.

²⁴ Багатський В.В., Кормич Л.І. Історія України: Підручник. – Вид. 3-тє., перероб. і доп. – К., 2010. – С.220–221.

На якій підставі були зроблені подібні твердження? Дана інформація ніде документально не підтверджена. Слід відзначити, що видатний український поет, письменник, філософ, історик І.Франко даючи високу оцінку «Енеїді» І.Котляревського, висловився, що цей твір «був гідним знаходитися у похідному куфрі Наполеона»²⁵. Можливо, щоб підняти національну самосвідомість серед українського населення Російської імперії, відомий український політичний діяч, публіцист, літературний критик, історик української літератури, дійсний член НТШ і ВУАН С.Єфремов подав це як доконаний факт²⁶. З іншого боку, бібліограф І.Котляревського С.Стеблін-Камінський уважав, що лише наявність екземпляра «Енеїди» у бібліотеці імператора французів не доводить зацікавленості Наполеона Україною²⁷.

У 1937 р. у Львові було опубліковано монографічне дослідження І.Борщак «Наполеон і Україна»²⁸, що стало підсумком його наукових пошуків. Автор використав значну кількість архівних та опублікованих джерел. Утім, традиційно вдався до різного роду фальсифікацій архівних матеріалів.

Зокрема, працюючи в Архіві міністерства закордонних справ Франції, І.Борщак виявив меморандум, в якому імператору французів пропонувалося утворити «незалежну державу», що мала складатися з Полтавського та Чернігівського князівств по течії Дніпра. Козаки разом з кримськими татарами увійшли б до нової держави – «Наполеоніди». Вона складалася б з Дніпровської частини Катеринославщини, Таврії, всієї долини Донця аж до Дону, який разом з Азовським та Чорним морями буде кордоном цієї держави на півдні. Ця нова держава, «маючи на чолі єдиного вождя й конституцію, яка відповідає звичаям народів, що тут проживають, з можливою перспективою політичної незалежності буде міцним бар'єром проти амбітних планів Росії та її претензій на Чорне море»²⁹.

Попри вищезгаданий документ, хоч він і не був підписаний, а прізвище автора було невідоме, І.Борщак зауважив, що його укладено графом О.-М. д'Отривом³⁰. Для солідності автор приписав йому посаду «політичного директора» Міністерства закордонних справ наполеонівської Франції³¹.

Проте завдяки розвідкам керівника приватного Центру наполеонівських досліджень Ф.Бокура, а також В.Ададунова, зрештою вдалося встановити й справжнього автора цього меморандуму³². Обидва науковці в різний час

²⁵ Франко І.Я. Нарис українсько-російської літератури до 1890 р. // *Його ж.* Літературно-критичні праці (1890–1910). – Т.41. – К., 1984. – С.259.

²⁶ Єфремов С. 1812-й на Україні // *Його ж.* За рік 1912-й. – К., 1913. – С.261.

²⁷ Стеблін-Камінський С. Воспоминания о И.П.Котляревском (Из записок старожил). – Полтава, 1883. – С.23.

²⁸ Борщак І. Наполеон і Україна: З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. – Л., 1937.

²⁹ Там само. – С.71–72.

³⁰ Bortchak E. Napoléon et L'Ukraine. – Т.2. – Р.32. У книзі «Наполеон і Україна» автор висунув іншу версію. Так, він стверджував про належність авторства меморандуму д'Отриву, який тоді відповідав за розшук для Наполеона архівних матеріалів про Росію (див.: Ададунов В.В. Юго-западные окраины Российской империи... – С.376; Борщак І. Наполеон і Україна... – С.70–71).

³¹ Борщак І. Наполеон і Україна... – С.70.

³² Див.: Бокур Ф., Яновский О.А. Российская империя в оценках польского генерала армии Наполеона // Французская революция и судьбы мира: Мат. междунар. науч.-практ. конф., посвященной годовщине Французской революции (1789–1799 гг.), 21–22 апреля 1999 г. – Минск,

працювали в Архіві історичної служби сухопутних військ Франції (Париж), де і знайшли оригінал цього документа, що стало, на наш погляд, значною подією в сучасному наполеонознавстві. Автором його був не д'Отрив, якому з політичних мотивів І.Борщак приписав це авторство³³, а один із відомих діячів польського патріотичного руху початку XIX ст., котрий устиг послужити як у польській, так і у французькій арміях – дивізійний генерал М.Сокольницький³⁴. На думку В.Ададуrowa, для І.Борщака М.Сокольницький, котрий пропонував створити васальну щодо Польщі «Наполеоніду», був одним з ідейних попередників Ю.Пілсудського. Сам факт, що ця концепція української державності народилася у польських політичних колах, був неприйнятним для українського патріота, який уважав, що однією з причин поразки Української революції 1917–1920 рр. була імперська політика Польщі³⁵.

Серед одинадцяти відомих на сьогодні меморандумів М.Сокольницького, які він подав французькому урядові за період з 1811 – початку 1812 рр.³⁶, дев'ять увійшли як окремі частини в документ, котрий знайшов Ф.Бокур і передав його у 1998 р. для перекладу та публікації своєму білоруському колезі О.Яновському. Із-поміж них особливої уваги, на наш погляд, заслуговує меморандум «Огляд готових до активних дій сил, котрі здатна виставити Польща, як у цілісності територій, так і виключно від своїх кордонів, що розглядаються у суто військовому аспекті»³⁷.

Аналізуючи текст меморандуму М.Сокольницького, який був опублікований, і праці В.Ададуrowa, я також дійшов висновку, що І.Борщак прагнув

1999. – С.126–129; Яноўскі А. Цікавыя знаходкі французскага даследчыка Фернанда Бакура // Беларускі гістарычны часопыс. – 1999. – №2. – С.28; Бокур Ф. Михал Сокольницький и его записки императору Франции // Французская революция и судьбы мира. – С.29–36; Ададуrow В.В. Документ і його прочитання дослідником... – С.595–596; Його ж. Народження одного історичного міфу: проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака // Україна модерна. – К.; Л., 2005. – С.224–226; Його ж. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.26–44, 281–288. Так, В.В.Ададуrow уперше в історіографії проаналізував опубліковані І.Борщакoм фрагменти меморандуму 1812 р., автором якого, за твердженням І.Борщака, був А.-М. д'Отрив, котрий пропонував Наполеону створити державу українських козаків – Наполеоніду, з архівною копією, дослідженою І.Борщакoм і оригіналом (яку було розшукано автором даної розвідки) цього документа. Зокрема, В.В.Ададуrow дійшов висновку, що під час порівняння було виявлено значні спотворення дискурсу історичного джерела І.Борщакoм. Водночас порівняння дозволило також ідентифікувати справжнього автора ідеї про створення «Наполеоніди», котрим виявився польський генерал М.Сокольницький. Підсумовуючи, В.В.Ададуrow зазначив, що І.Борщак знав про те, що автором ідеї створення «Наполеоніди» була особа, яка всіляко намагалася продемонструвати свої патріотичні почуття щодо Польщі і тому прагнула приховувати ім'я (див.: Ададуrow В.В. Документ і його прочитання дослідником... – С.590, 599).

³³ У 1807 р. д'Отрив хоча і був призначений директором Архіву міністерства зовнішніх зносин, але не мав особистого впливу на ведення закордонної політики Франції, він був чиновником другого рангу (див.: *Kerautret M. Le grands traités de l'empire (1799–1804).* – Т.1. – Paris, 2002. – Р.316).

³⁴ Див.: *Sokolnicki M. General Michał Sokolnicki: 1760–1815.* – Kraków; Warszawa, 1912.

³⁵ Ададуrow В.В. Документ і його прочитання дослідником... – С.597.

³⁶ Див.: Ададуrow В.В. Меморандуми польських авторів початку XIX ст. як джерело уявлень уряду Наполеона про південно-західні окраїни Російської імперії // Український історичний журнал. – 2008. – №2. – С.156, 158, 161, 166.

³⁷ Сокольницький М. «Исполнено по высочайшему повелению...»: Рапорт, поданный Наполеону начальником его контрразведки, польским генералом Михалом Сокольницким, с рекомендациями «О способах избавления Европы от влияния России...» / Сост., предисл., примеч. О.А.Яновского, пер. с фр. В.А.Яновского. – Минск, 2003. – С.77–86.

видати бажане за дійсне. Фактично, цей документ свідчить, що Наполеонові пропонувалося створення маріонеткових держав під протекторатом відновленої Речі Посполитої, а не козацько-татарської конфедерації під патронатом Франції, як стверджував І.Борщак. Проект «Наполеоніди» – це повністю дітище М.Сокольніцького. Документальні ж докази про існування планів Наполеона відносно української державності на сьогоднішній день відсутні³⁸.

Зазначимо, що В.Ададуров, працюючи у французьких архівах, вперше звернув увагу на невідповідність реальних подій міфам, створених І.Борщакіом стосовно планів Наполеона щодо південно-західних окраїн Росії. Дослідник поділив фальсифікації архівних документів І.Борщака на три типи. До першого типу він відніс неточне відтворення (за браком філологічної чи історичної освіти) чи зумисне спотворення тексту документальних джерел під час перекладу. До другого – вставки в ті чи інші документи домислених І.Борщакіом уривків. Третій тип (і найбільш вражаючий) – І.Борщак «вигадував» документи, яких ніколи не існувало³⁹.

В одному з своїх листів визначний український громадсько-політичний діяч В.Липинський відзначав: «Борщак ще молодий історик, більшовик тепер, дуже рухливий, але на жаль дуже поверховий і, що гірше, дуже довільно користуючий з джерел. Зловивши його на перекручуванні цитат, я свого часу (коли він ще не був комуністом) відмовив йому співробітництво в «Хліб. Україні»⁴⁰.

Таким чином, вводилися в оману науковці, котрі не мали можливості працювати в західних архівах. Вони цитували працю І.Борщака, не маючи сумніву у достовірності використаного ним матеріалу. Утім, І.Борщаку вдалося створити собі авторитет серед наукового середовища і його твердження, не піддаючи їх будь-якому сумніву, часто цитували, як уже зазначалося, радянські, російські, зарубіжні⁴¹, еміграційні і продовжують використовувати деякі сучасні українські дослідники.

Незважаючи на появу нових джерел, сучасний вітчизняний письменник, публіцист, краєзнавець О.Дробаха продовжує стверджувати, що наполеонівський уряд на українських теренах планував створити дві держави під французьким протекторатом. До першої нібито мала ввійти Чернігівщина, Стародубщина (нині в межах Брянщини) і частина Орловщини; друга – «Наполеоніда» на

³⁸ Див.: Захарчук О.М. Наполеонізнавство у дослідженні українських учених // Матеріали III Міжнародного конгресу українських учених «Українська історична наука на шляху творчого поступу». – Т.3. – Луцьк, 2008. – С.486; *Його ж.* Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона I... – С.173–174; *Його ж.* Вплив аматорських досліджень Ілька Борщака... – С.396–397; Захарчук О.Н. Элементы мифологизации в современной постсоветской науке // Наполеоновские войны на ментальных картах Европы: историческое сознание и литературные мифы. – Москва, 2011. – С.75, 78–79.

³⁹ Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.33–34.

⁴⁰ Вячеслав Липинський З епістолярної спадщини: Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / Упоряд. Т. Осташко і Ю. Терещенко. – К., 1996. – С.40.

⁴¹ Так, наприклад, сучасний канадсько-американський дослідник русинсько-угорського походження П.Р.Магочій продовжує стверджувати, що під час вторгнення Наполеона в Росію (1812 р.), коли його союзники – австрійці зайняли на декілька місяців Західну Волинь, деякі французькі дипломати висунули розпливчасту ідею окремого українського державного утворення (див. *Магочій П.-Р.* Україна: історія її земель. – Ужгород, 2012. – С.302).

півдні України (за умови, коли Крим, Північна Таврія тощо будуть повернуті Туреччині)⁴².

Слід зауважити, що І.Борщак у своїх роботах навів лише фрагменти зі згаданого вище меморандуму М.Сокольніцького⁴³. Творам І.Борщака, крім відвертої фальсифікації документів, притаманний не зовсім точний переклад⁴⁴. Так, як уже зазначалося, на думку І.Борщака, «Наполеоніда» повинна була складатися з Полтавського та Чернігівського князівств по течії Дніпра від Десни до Орла, включаючи територію аж до Азовського моря⁴⁵. Проте дослідник при перекладі припустився грубої помилки. Зокрема, як свідчать архівні документи, автор меморандуму, визначаючи кордони Полтавського герцогства (у І.Борщака – князівства), мав на увазі річку Орель (ліва протока Дніпра), а не російське місто Орел⁴⁶. Це, своєю чергою, спричинило появу в сучасній українській історіографії недостовірних тверджень стосовно території «Наполеоніди». Так, наприклад, М.Варварцев стверджує, що в планах наполеонівської Франції було створення під її протекторатом васальної держави на теренах України та Росії. Зокрема, він заявив, «що одне із залежних від Франції герцогств (князівств) планувалося створити у межах Полтавщини, Чернігівщини та частини російських земель з північним кордоном біля міста Орел⁴⁷.

Знаходячись під впливом містифікацій І.Борщака та керуючись концепцією радянської історіографії, В.Багатський і Л.Кормич створили нові міфи. Так, вони запевняють, що професор О.Трачевський у біографії Наполеона вказує, як на відомий факт, що «імператор під час свого походу на Росію мріяв про повстання в Україні»⁴⁸. Слід зазначити, що у підготовленому вперше в Росії відомим російським істориком О.Трачевським ґрунтовному біографічному нарисі, присвяченому Наполеону І, немає жодних відомостей щодо мрій імператора французів відносно повстання під час воєнної кампанії 1812 р. у південно-західних окраїнах Російської імперії⁴⁹. Як свідчать джерела, в контексті загального плану ведення війни проти Росії організувати повстання в цьому регіоні пропонували Наполеону польські військові та політичні діячі⁵⁰.

Незважаючи на появу нових джерел, В.Багатський і Л.Кормич продовжують також стверджувати, що «насправді ж французький імператор планував

⁴² Дробаха О. Українські таємниці Франції. – К., 2012. – С.128.

⁴³ Див.: Bortchak E. Napoléon et L'Ukraine. – Т.2. – Р.32; Борщак І. Наполеон і Україна... – С.71–72.

⁴⁴ Захарчук О.М. Вплив аматорських досліджень Ілька Борщака на праці наполеонознавців. – С.398.

⁴⁵ Борщак І. Наполеон і Україна... – С.71.

⁴⁶ Див.: Ададуров В. Документ і його прочитання дослідниками... – С.600, 607.

⁴⁷ Варварцев М.М. «Наполеоніда» // Енциклопедія історії України. – Т.7. – К., 2010. – С.170; Його ж. «Наполеоніда» // Україна в міжнародних відносинах: Енциклопедичний словник-довідник. – Вип.3. – К., 2012. – С.241.

⁴⁸ Багатський В.В., Кормич Л.І. Історія України. – С.221.

⁴⁹ Див.: Трачевський А. Наполеон І. – Санкт-Петербург, 1900.

⁵⁰ Див.: Сокольніцький М. «Исполнено по высочайшему повелению»... – С.62, 70, 130; Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.254–259, 269, 282–286, 291–303; Захарчук О.Н. Российская империя в дипломатии Наполеона Бонапарта (1805–1807) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. – Вип.87: Серія: Історичні науки. – №8. – Чернівці, 2011. – С.33.

створити з української території і народу нову державу «Наполеоніду», а на її чолі поставити когось зі своїх чисельних родичів або маршалів»⁵¹.

У другій половині 1930-х рр. у радянській історіографії під впливом сталінської концепції на історію боротьби з наполеонівською навалою почала формуватися нова концепція війни 1812 р. Згідно з нею, Наполеон, як і в офіційній російській історіографії XIX ст., був визнаний «агресором і тільки на нього покладалась уся відповідальність за розв'язання війни»⁵². Так, стосовно планів імператора французів щодо Росії напередодні війни 1812 р. радянські дослідники почали стверджувати, що Наполеон нібито намагався завоювати і розчленувати Росію. Певний час це твердження домінувало серед радянських дослідників⁵³. Тому не випадково, що учень М.Покровського К.Селезньов одним із перших у радянській історіографії висловився слідом за французьким істориком А.-Н.Рамбо⁵⁴, що Наполеон передбачав із козацьких областей та України створити окреме королівство, або подібний до Рейнського Привісленський союз⁵⁵. З тим погоджуються радянський історик І.Барер⁵⁶ та відомий наполеонознавець академік Є.Тарле й автори тез ЦК КП(б)У, присвячених 130-річчю Вітчизняної війни 1812 р.⁵⁷

Зауважимо, ця інформація документально не підтверджена і видається досить сумнівною. Що стосується планів Наполеона відносно територій українського козацтва, то, як уже зазначалося, можна говорити лише про певний інтерес імператора французів до південно-західних губерній Росії, викликаний в основному представленими йому планами польських та французьких політичних і військових діячів.

Як свідчать джерела, Наполеон на теренах українських земель після перемоги над Росією планував створити лише на Волині окреме польське королівство. Наміри розчленування Російської імперії Наполеоном не знайшли фактологічного підтвердження. Так, у захоплених 16 листопада 1812 р. документах французького генерального штабу російський генерал від інфантерії О.Ланжерон, серед інших паперів, натрапив на карту, де власною рукою Наполеона вказувалися кордони майбутніх державних утворень, а також прізвища тих, хто ними буде правити: «Литовське герцогство – на чолі з маршалом Л.Н.Даву, Волинське герцогство – на чолі з Ю.Понятовським»⁵⁸.

⁵¹ Багатський В.В., Кормич Л.І. Історія України. – С.221.

⁵² Шеин И.А. Война 1812 года в отечественной историографии. – Москва, 2013. – С.199.

⁵³ Див.: Вітчизняна війна 1812 року. – К., 1941. – С.5; Сміян П., Ястребов Ф.А. Отечественная война 1812 против французских захватчиков. – Т.1. – К., 1956. – С.446; Ливчак Б.Ф. Народное ополчение в вооружённых силах России // Учёные труды Свердловского юридического института. – Т.IV. – Свердловск, 1961. – С.58; Фадеев А.В. Отечественная война 1812 года (К 150-летию). – Москва, 1962. – С.4; Его же. Война 1812 года // Отечественная история СССР с древнейших времён до наших дней. – Т.4. – Москва, 1967. – С.113; Котов В.Н. Завойовницькі плани Наполеона I щодо України... – С.75–76; Бескровный Л.Г. Отечественная война 1812 года. – Москва, 1962. – С.152, 593; Корнейчик И. Белорусский народ в Отечественной войне 1812 года. – Москва, 1962. – С.3; Орлик О.В. Великий подвиг народный (К 170-летию Отечественной войны 1812 года). – Москва, 1981. – С.7; Её же. Гроза двенадцатого года. – Москва, 1987. – С.3.

⁵⁴ История XIX века / Под ред. [Э.] Лависса и [А.] Рамбо. – Т.2. – Москва, 1907. – С.170.

⁵⁵ Селезнёв К. О войне 1812 года // Борьба классов. – 1936. – №6. – С.18.

⁵⁶ Барер И. Война 1812 года // Исторический журнал. – 1937. – №8. – С.45.

⁵⁷ Тарле Е.В. Отечественная война 1812 // Большая советская энциклопедия. – Т.43. – Москва, 1939. – С.556; Вітчизняна війна 1812 р. – К., 1941. – С.5.

⁵⁸ Абахилин Б.С. Борьба с наполеоновской армией на юго-западе России в период Отечественной войны 1812 г. – Волгоград, 2012. – С.80.

Існування такого плану підтверджує і меморандум французького аналітика Ролландра, що був направлений на початку 1812 р. на ім'я міністра закордонних справ Франції Ю.-Б.Маре. Зокрема, автор запропонував французькому уряду відновити Польщу як конфедерацію трьох королівств – Великопольського, Литовського та Волинського⁵⁹. На думку В.Ададунова, який, працюючи у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В.Стефаника, уперше знайшов цей документ, саме ця мапа і стала трофеєм О.Ланжерона, котрий помилково назвав його автором самого Наполеона, який лише позначив на ній кому планував віддати згадані Ролландром королівства⁶⁰.

Крім намірів імператора французів відносно південно-західних губерній Російської імперії у вітчизняній історіографії існує твердження, що Наполеон за участь у війні з Росією в 1812 р. збирався винагороджувати своїх союзників українськими землями. Слід підкреслити, якщо Оттоманській Порті Наполеон у березні 1812 р. дійсно обіцяв повернути всі її володіння, завойовані Росією за останні 60 років, за умови, що вона укладе з Францією антиросійський союз⁶¹, то обіцянки Австрії передачі російських територій офіційно не задокументовано. Це – вигадка радянської історіографії. Так, дослідник І.Звавич, аналізуючи таємні статті австро-французького союзного договору від 14 березня 1812 р., дійшов хибного висновку про те, що у разі щасливого закінчення війни, Франція обіцяла Австрії територіальні компенсації, які могли бути зроблені тільки за рахунок Росії. Зокрема, мова йшла про Волинь та Придніпров'я⁶².

Це положення надовго укорінилося в радянській та вітчизняній історіографії⁶³. Його продовжують використовувати і деякі сучасні російські історики⁶⁴. Воно обросло і міфічними подробицями. Так, радянський історик А.Фадеев доводив, що Наполеон за участь у війні проти Росії обіцяв австрійському імператору південно-західну Україну⁶⁵. Водночас, В.Котов, не посилаючись ні на які джерела, стверджував, що влітку 1810 р. Наполеон у розмові з К.Меттерніхом запропонував Австрії Західну Україну⁶⁶ (в більшості якої вона вже володіла).

⁵⁹ Ададунов В.В. Наполеонові «українці»: шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 року // Краєзнавство. – 2012. – №4. – С.36.

⁶⁰ Ададунов В.В. Польское дворянство юго-запада России в планах Наполеона во время воєнної кампанії 1812 года // История и историческая память: Межвуз. сб. науч. трудов. – Вып.6. – Саратов, 2012. – С.172.

⁶¹ Архив внешней политики Российской империи. – Ф.133. – Оп.1. – Д.1982. – Л. 207–208 об.

⁶² Звавич И.С. Меттерних и Отечественная война 1812 года // Исторические записки. – Т.16. – Москва, 1945. – С.111.

⁶³ Див.: Кан С.Б. Дипломатические отношения в годы консульства и империи – Т.1. – Москва, 1959. – С.483; Залевский С.А. Отечественная война 1812 года // Малая советская энциклопедия. – Т.6. – Москва, 1959. – С.1040–1043; Буцик А.К. Вітчизняна війна 1812 р. – С.505; Абаліхін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – С.10; Бескровний Л.Г. Отечественная война 1812 г. – С.141; Котов В.Н. Завойовницькі плани Наполеона I щодо України... – С.82; Абаліхін Б.С. Отечественная война 1812 г.: Участие украинского народа в борьбе с наполеоновским нашествием. – С.46; Его же. Борьба с наполеоновской армией на юго-западе России... – С.84; Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – С.64; Донік О.М. Україна у складі двох імперій... – С.110; Дробаха О.І. Українські таємниці Франції. – С.128.

⁶⁴ Макарова Г.В. Провозглашение Королевства Польского в 1812 году // Средняя Европа: Проблемы международных и межнациональных отношений: XII–XX вв. – Санкт-Петербург, 2009. – С.132.

⁶⁵ Фадеев А.В. Отечественная война... – С.4; Его же. Война 1812 года. – С.113.

⁶⁶ Котов В.Н. Завойовницькі плани Наполеона I щодо України... – С.81.

Лише віднедавна, завдяки дослідженню В.Ададурова вдалося розвіяти цей міф. Так, працюючи в Архіві міністерства закордонних справ Австрії, дослідник вперше віднайшов протоколи французько-австрійських переговорів про укладення двостороннього альянсу. У жодному з них не йшлося про попередній розподіл територій.

Зокрема, у таємних статтях схваленого 19 лютого 1812 р. проекту договору говорилося лише про те, що «в разі щасливого завершення війни його величність імператор французів зобов'язується забезпечити його величності імператорові Австрії відшкодування та компенсації за втрати і збитки, яких він може зазнати через співпрацю під час війни»⁶⁷. Далі йшов перелік об'єктів, які могли зацікавити Габсбургів, затверджений Францем І. Проте Волинь там не фігурувала, оскільки офіційний Відень, щоб не посваритися з Петербургом, на цю територію й не претендував. До сфер інтересів першими потрапили дунайські князівства, окуповані на цей час російськими військами⁶⁸. Зазначимо, що під час війни 1812 р. Австрія не порушувала російського кордону, а Росія – австрійського, адже перша другій війни офіційно не оголошувала⁶⁹. Зокрема, австрійський корпус генерала від кавалерії К.Ф.Шварценберга, що входив до складу Великої армії, вступив на територію Росії з території Варшавського герцогства, а не з Галичини⁷⁰.

Плани Наполеона щодо створення (у разі перемоги над Росією) окремого польського королівства на Волині вказують на його небажання передавати Габсбурзькій імперії ці території. Підтвердженням цього може бути призначення 20 липня 1812 р. графа Т.Морського спеціальним «комісаром-організатором для провінцій Волинь, Поділля й Україна»⁷¹, який 22 червня 1812 р. подав на ім'я імператора французів меморандум «Ідеї щодо організації законного повстання у Волині, Поділлі й Україні». Так, в отриманій ним інструкції йшлося про те, що в доручених йому провінціях потрібно встановити такий же адміністративний устрій як у Литві⁷².

У вітчизняній історіографії, крім версії про наміри Наполеона передати Австрії Волинь, також зустрічається й інша позиція: стверджується, що імператор французів пропонував полякам українські землі. Так, українські радянські історики Г.Гербильський⁷³, В.Котов⁷⁴ та І.Рибалка⁷⁵ стверджували, без посилань на будь-які джерела, що Наполеон напередодні війни 1812 р. планував віддати Правобережну Україну польському генералу Ю.Понятовському. Водночас А.Буцик⁷⁶ і О.Касименко⁷⁷ запевняли, що у 1812 р. імператор фран-

⁶⁷ Цит. за: Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.331.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Богданович М.И. История Отечественной войны 1812 года по достоверным источникам. – Т.1. – Москва, 1859. – С.77.

⁷⁰ Захарчук О.М. Вплив аматорських досліджень Ілька Борщака на праці наполеонознавців. – С.389.

⁷¹ Ададуров В.В. Польское дворянство юго-запада России в планах Наполеона... – С.166, 168.

⁷² Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.324.

⁷³ Гербильський Г.Ю. Українські козацькі полки... – С.2.

⁷⁴ Котов В.Н. Украина в завоевательных планах Наполеона I... – С.150.

⁷⁵ Рибалка І.К. Історія Української РСР... – С.255; Його ж. Історія України: Дорадянський період. – С.265.

⁷⁶ Буцик А.К. Вітчизняна війна 1812 р. – С.505.

⁷⁷ Касименко О.К. Вітчизняна війна 1812 року... – С.4.

цузів обіцяв польській шляхті українські землі, які належали Речі Посполитій до поділу 1772 р. Слід підкреслити, що жодного документа, який би підтверджував цей факт, на сьогодні не існує.

Утім, через різні причини ці та подібні інсинуації перекочували і в сучасну українську історіографію й обросли міфічними подробицями. Так, В.Сарбей слідом за радянськими дослідниками знову стверджував, що Наполеон обіцяв повернути Правобережну Україну польському королю (якого насправді не було, як не існувало і Польщі)⁷⁸. Водночас у статті М.Варварцева «Наполеон І Бонапарт» читаємо, що «в обмін за участь у спільному поході на Росію у 1812 р. Наполеон обіцяв польській шляхті повернути західноукраїнські та західнобілоруські землі (якими вони вже фактично володіли як поміщики)»⁷⁹. О.Дробаха запевняє, що за одним з варіантів наполеонівської стратегії Правобережна Україна мала відійти до Польщі⁸⁰.

Деякі дослідники просунулися ще далі. Так, історик і політолог К.Бондаренко запевняє, що у 1812 р. Наполеон планував перекроїти карту сучасної України. Зокрема, Правобережжя відводилося Польщі⁸¹. Слід зазначити, що згадані дослідники, як і представники радянської історіографії, керувались занадто суб'єктивною концепцією про прагнення Наполеона завоювати та розчленувати Росію⁸². Але у жодному документальному джерелі не зустрічається обіцянка імператора французів повернути полякам Правобережжя. Утім, як уже зазначалося, в плани Наполеона лише після перемоги над Росією входило створення на Волині окремого польського королівства на чолі з князем Ю.Понятовським.

Що ж стосується польського питання взагалі, то, як уже зазначалося в попередніх розвідках – у жодному офіційному документі імператора французів не зафіксовано обіцянок стосовно відновлення польської держави в кордонах до 1772 р., адже Наполеон чудово розумів, що це спровокує довготривалий збройний конфлікт із могутніми державами Європи⁸³. За свідченням секретаря-архівіста Наполеона барона А.Ж.Ф.Фена, французький володар у березні 1812 р. заявив своїм міністрам, що «відновити Польщу дуже корисно для Європи, оскільки це захистить її від Росії, але воювати заради цього не варто»⁸⁴. Виходячи з цього, Наполеон не міг вдатися до радикального вирішення польського питання. Такий розвиток подій викликав би труднощі при укладенні миру з Росією та ускладнив би відносини із союзною Австрією⁸⁵. Тому дуже суперечливим є твердження сучасних українських істориків про

⁷⁸ Сарбей В.Г. Національне відродження України. – С.64.

⁷⁹ Варварцев М.М. Наполеон І Бонапарт // Енциклопедія історії України. – Т.7. – С.169.

⁸⁰ Дробаха О.І. Українські таємниці Франції. – С.128.

⁸¹ Бондаренко К. История и профиль. – С.246.

⁸² Цю думку поділяють й інші сучасні вітчизняні історики (див.: Смирнов В.Н. Русская армия в борьбе с иноземными захватчиками в XIX веке. – Х., 2009. – С.31).

⁸³ Захарчук О.Н. Российская империя в дипломатии Наполеона Бонапарта (1805–1807) // Вісник Чернігівського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип.87. – Чернігів, 2011. – №8. – С.32.

⁸⁴ Fain A. Manuscrit de l'an 1812. – Т.2. – Paris, 1827. – Р.50.

⁸⁵ Захарчук О.М. Польське питання в дипломатії Наполеона Бонапарта: нові підходи до висвітлення проблеми у сучасній російській історіографії // Український історичний журнал. – 2013. – №3. – С.177.

те, що Наполеон пообіцяв полякам відновити Річ Посполиту в кордонах до її поділів⁸⁶.

Серед інших питань вітчизняної історіографії доби наполеонівських війн особливо виділяється проблема ставлення «української інтелігенції» до війни 1812 р. Щоб підвищити серед українців національну свідомість, вітчизняні дослідники часто «додатково» героїзували і продовжують героїзувати історію свого народу, таким чином, створюючи різні міфи⁸⁷. Не уник цього і М.Слабченко, який одним із перших приділив увагу даній проблемі. Так, не посилаючись ні на які джерела і не будучи фахівцем з цього питання⁸⁸, він стверджував, що Франція через Чорне море вела торгівлю з Україною і тому «українське панство було навіть зацікавлене в перемозі Бонапарта, який у 1812 р. виявляв до України недвозначні симпатії і цікавився її минулим»⁸⁹.

Із тих самих причин майже теж саме доводив і М.Яворський. Зокрема, він запевняв, що на початку війни 1812 р. «симпатії автономістської, козако-фільської опозиції на Україні відразу повернули у бік Наполеона і Франції, з якою вона була пов'язана не тільки торгівлею, але й надією на самостійність». Не випадково Наполеон спочатку склав план походу на Україну, вивчав історію козацтва⁹⁰.

Утім, найбільш детально розглянула дану проблему відома українська дослідниця Н.Полонська-Василенко. Так, вона стверджувала, що після вторгнення наполеонівської армії в Росію, вищі стани українського суспільства розділилися на дві групи: одні вважали, що введення Кодексу Наполеона допоможе домогтися певної автономії, інші мали проросійську орієнтацію. Останніх було більшість, оскільки в російському самодержчці вони вбачали охоронця громадського ладу та спокою⁹¹. Ці погляди продовжують використовуватися у сучасній вітчизняній історіографії⁹². Відповідно до цього твердження, селянин Я.Мочуговський (а не поміщик та дрібний дідич, як стверджували Д.Дорошенко, Н.Полонська-Василенко, представники радянської історіографії, І.Борщак та деякі сучасні українські дослідники⁹³) схвалював наступ Наполеона на Росію; магнат В.Лукашевич проголосив тост за здоров'я

⁸⁶ Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX ст. ... – С.334.

⁸⁷ Захарчук О.Н. Планы французского правительства относительно юго-западных окраин России в канун войны 1812 года в освещении советской историографии // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы: Мат. XVIII Междунар. науч. конф. (Бородино, 2–4 сентября 2013 года). – Бородино, 2014. – С.409.

⁸⁸ Наполеонівській тематиці дослідник присвятив тільки одну працю (див.: Слабченко М.Є. Албанський полк на службі Наполеона I // Военно-исторический вестник. – Кн.9/10.– К., 1911. – С.211–215).

⁸⁹ Слабченко М.Є. Матеріали до економічно-соціальної історії... – С.78.

⁹⁰ Яворський М.І. Нариси з історії революційної боротьби... – С.85; Його ж. Історія України в стислому нарисі. – С.114.

⁹¹ Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – К., 1992. – С.280–281.

⁹² Див.: Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України: Навч. посіб. – С.213; Чорногор Я.О. Місце і роль українських козаків... – С.197.

⁹³ Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Л., 1991. – С.504; Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – С.280; Слабченко М.Є. Матеріали до економічно-соціальної історії. – С.81; Яворський М.І. Нариси з революційної боротьби. – С.103; Борщак І. Наполеон і Україна... – С.105; Сарбей В.Г. Національне відродження України. – С.66; Троцький І. До історії революційного руху на Україні на початку XIX ст. // Прапор марксизму (Харків). – 1930. – №2. – С.156–158.

Наполеона. Утім, як свідчать акти канцелярії Малоросійського генерал-губернаторства, це все сталося 1807 р., коли війна з Наполеоном ішла поза межами Росії і не загрожувала власності згаданих осіб⁹⁴. Слід також зазначити, що виголошувані тости окремими малоросійськими дворянами за здоров'я імператора французів мали чітко виражений ситуативний характер і не були виявом опозиційності щодо Росії⁹⁵.

Цікаво, що М.Слабченко, М.Яворський та Н.Полонська-Василенко до лав української інтелігенції зараховують представника малоросійського дворянства В.Лукашевича та польського шляхтича Чайківського⁹⁶. Слід зазначити, що насправді, як свідчать джерела, це був М.Гленбоцький (дідусь М.Чайковського, знаменитого Садик-паші) – польський шляхтич похилого віку. Він, як і інша частина польської шляхти, на відміну від української, дійсно симпатизував Наполеону і навіть після розгрому імператора французів у Росії збирався прийти йому на допомогу, але через різні причини йому це не вдалося⁹⁷.

Зазначимо, що серед малоросійського дворянства практично ніякої антиросійської опозиції напередодні й особливо під час війни 1812 р. не існувало. Як свідчать джерела, навпаки у своїй більшості, його представники ненавиділи й боялися французького володаря. Так, наприклад, нащадок козацько-старшинського роду, російський дипломат і державний діяч граф В.Кочубей називав Наполеона «дияволом, якого породило пекло» та застерігав «від махінацій і провокацій із боку поляків»⁹⁸. Про погляди сина останнього українського гетьмана, світлішого князя А.Розумовського його біограф писав: «Ненависть до Наполеона була вже головним важелем його політичної діяльності»⁹⁹. Взагалі революційні події у Франції та наполеонівські війни лише зміцнили проросійські переконання малоросійського дворянства¹⁰⁰.

Навіть знаний автономіст В.Капніст¹⁰¹, за свідченням доньки, відомої письменниці-мемуаристки С.Капніст-Скалон, відповідаючи в 1812 р. на запитання свого брата: «Що ви будете робити, якщо Бонапарт піде на Малоросію?». Він заявив, що сподівається її озброїти та вигнати імператора французів¹⁰². Не випадково, що В.Капніст під час війни 1812 р. брав активну участь у створенні малоросійського ополчення.

⁹⁴ Див.: Павловский И. Ф. Дела об государственной измене и нарушении общего спокойствия, производившиеся в Малороссии в 1807 г. // Киевская старина. – 1903. – Кн.12. – С.136–138.

⁹⁵ Ададуров В.В. Запорозький козак Твердовський проти Наполеона: відображення вірогідних настроїв малоросійського дворянства в україномовному памфлеті 1807 р. з Національного архіву Франції // Український історичний журнал. – 2012. – №5. – С.177.

⁹⁶ Див.: Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії. – С.81; Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. – С.103; Його ж. Історія України в стислому нарисі. – С.114; Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – С.280–281.

⁹⁷ Записки Михайла Чайковського // Киевская старина. – 1891. – №1. – С.46–47.

⁹⁸ Цит. за: Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.81.

⁹⁹ Васильчиков А.А. Семейство Розумовских. – Т.4. – Санкт-Петербург, 1887. – Ч.2. – С.308.

¹⁰⁰ Ададуров В.В. Проблеми тяглості/перервності та мультикультурності української історії у моделюванні взаємин між Францією й Україною ХІ–ХХ ст. // Український гуманітарний огляд. – К., 2010. – С.117.

¹⁰¹ У 1791 р. вів у Берліні переговори з урядом Пруссії про можливість підтримки останнім збройного повстання проти Росії.

¹⁰² Капніст-Скалон С.В. Воспоминания // Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов. – Т.1. – Москва, 2008. – С.355.

Розповідаючи про ратні справи полтавських козаків, визначний український учений-природознавець, історик, фольклорист, етнограф, письменник, перший ректор Університету святого Володимира М.Максимович так відобразив дух 1812 р. в українських губерніях Російської імперії: «Кипіла та хвилювалася російська земля, як море, збираючись вивергнути із себе Наполеона з його полчищами». В цю пору загального озброєння створювалися ополчення і в Малоросії. Так, історик відзначив, що мешканці Полтавської та Чернігівської губерній сформували впродовж двох тижнів козацьке й земське ополчення. Зокрема, замість запланованих 13 тис. до них вступило понад 16 тис. ратників¹⁰³. Найважливіше значення в цих подіях М.Максимович відводив малоросійському дворянству, тобто нащадкам козацької старшини, до яких належав і сам.

Наведені дані спростовують твердження І.Борщака про те, що представники українського панства чекали приходу Наполеона, щоб позбутися домінуючої влади Петербурга¹⁰⁴ та твердження сучасного вітчизняного дослідника В.Свербигуза про те, що у 1812 р. українське шляхетство масово бойкотувало рекрутський та козацький набір до російської армії, і що запальні голови пробиралися до наполеонівської армії, щоб воювати проти Росії¹⁰⁵. Водночас історик створив і нові міфи. Так, він доводить, що камергер В.Скаржинський сформував озброєну козацьку військову частину, яка вирушила, щоб приєднатися до Наполеона, і про це було невідомо місцевому губернаторові¹⁰⁶. Утім, як свідчать джерела, син першого отамана бузьких козаків генерал-майора П.Скаржинського – В.Скаржинський у серпні 1812 р. сформував за власні кошти із селян спільного з матір'ю мастку кінний загін, що був поповнений із дозволу новоросійського генерала-губернатора герцога Є.Ришельє волонтерами. Невдовзі як окрема військова частина ескадрон В.Скаржинського воював проти наполеонівських військ у складі 3-ї Західної російської армії під командуванням адмірала П.Чичагова. Так, він брав участь у боях біля Логойська, Орші, Борисова та при переслідуванні французів від Березини до Ковна. Ескадрон В.Скаржинського також відзначився й у кампанії 1813 р., зокрема при облозі фортеці Торн. За участь у війні 1812 р. В.Скаржинський був нагороджений орденом Св. Володимира IV ступеня з мечем (1813 р.) та орденом Св. Анни II ступеня з діамантами (1816 р.)¹⁰⁷.

В.Свербигуз удався також до фальсифікації джерел. Так, він стверджує, що у 1812 р. у Катеринославській губернії вибухнуло народне повстання на підтримку Наполеона¹⁰⁸. При цьому автор послався на документ, котрий не

¹⁰³ Максимович М.А. Бубновская сотня // *Его же. Собрание сочинений* в 3 т. – Т.1: Отдел исторический. – К., 1876. – С.825.

¹⁰⁴ Borschak E. Napoléon et l'Ukraine // *Revue des Études Napoléoniennes*. –Т.XLI. – 1935. – Р.15.

¹⁰⁵ Свербигуз В. Старосвітське панство. – Варшава, 1999. – С.151.

¹⁰⁶ Там само. – С.120.

¹⁰⁷ Див.: Отечественная война 1812 г.: Материалы ВУА. – Т.21. – Санкт-Петербург, 1914. – С.75, 103, 121; Український народ у Вітчизняній війні 1812 р.: Зб. док. – К., 1948. – С.39–42; Скальковский А. 1812 г. в Новороссийском крае. – Одесса, 1837. – С.16–18; Флоровский А. Из одесской старины. – Одесса, 1912. – С.3–8; Бачинська О.А. Козацтво в «післякозацьку» добу української історії (кінець XVIII – XIX ст.). – К., 2011. – С.38.

¹⁰⁸ Свербигуз В. Старосвітське панство. – С.120.

підтверджує його думки. Зокрема, в ньому йдеться про непокору владі та заворушення, що виникли в цей час у Архангельській, Катеринославській, Тобольській, Ліфляндській, Саратовській та в інших губерніях зовсім не пов'язані з політичними причинами¹⁰⁹.

Антифранцузькі настрої нижчих верств українського населення також не викликають сумнівів. Так, капітан І.Котляревський, котрий формував у містечку Горошені Хорольського повіту 5-й Полтавський полк (за що отримав чин майора) доповідав малоросійському генерал-губернаторові князеві Я.Лобанову-Ростовському: «Більша частина вступає в козаки з задоволенням, охоче та без жодного смутку»¹¹⁰. Зокрема, вже під час війни 1812 р. польський офіцер наполеонівської армії Г.Брандт вислухав передсмертні слова солдата російської армії – українця: «Ви – сміливі люди, але ваш цар мусить бути недоброю людиною. Що йому зробив наш цар? Чого він шукає в нашій Вітчизні? Піднімайся, свята Русь, обороняйся, захищай нашу релігію, нашого царя»¹¹¹.

Наведені дані спростовують твердження І.Борщака про те, що селяни на Волині у 1811 р. всі були охоплені антимосковським настроєм¹¹² та твердження деяких сучасних українських істориків, котрі вважали, що напередодні війни 1812 р. все українське населення було невдоволене існуючим режимом¹¹³.

Не можна також погодитися з безпідставним твердженням О.Дробаха про намагання наполеонівських агентів у 1807 та 1812 рр. підняти повстання в Україні. Зокрема, він стверджує, що, знаючи про ці плани французів, російський імператорський двір, не маючи довіри до українських козацьких полків, не виставляв їх проти французьких військ¹¹⁴. На сьогоднішній день не знайдено жодних документальних свідчень про наміри агентів Наполеона підняти повстання у 1807 та 1812 рр. в українських губерніях Російської імперії. Утім, існують численні меморандуми польських військових і політичних діячів, котрі в контексті відновлення Речі Посполитої пропонували імператору французів у 1807 та 1812 рр. підняти повстання в «польській Україні»¹¹⁵.

Що стосується довіри російського уряду у 1812 р. до українських козацьких полків, то виникає питання: які козацькі полки мав на увазі автор? Як свідчать документальні джерела, у зв'язку із загрозою війни із наполеонівською Францією, згідно з наказом Олександра I від 5 червня 1812 р., у Київській і Подільській губерніях почалось формування Української кінно-козацької дивізії (чотири регулярних кінних козацьких полки чисельністю 4800 чол.¹¹⁶).

¹⁰⁹ Див.: Варадинов В. История министерства внутренних дел. – Ч.1. – Кн.1. – Санкт-Петербург, 1858. – С.251.

¹¹⁰ Цит. за: Павловский И.Ф. Участие И.П.Котляревского в формировании малороссийских козацких полков в 1812 г. // Киевская старина. – 1905. – №6. – С.315.

¹¹¹ Цит. за: Адауров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.82.

¹¹² Борщак І. Наполеон і Україна... – С.68.

¹¹³ Семененко В.І., Радченко Л.О. Історія України з прадавніх часів до сьогодення. – С.235; Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд... – С.236.

¹¹⁴ Дробаха О.І. Українські таємниці Франції. – С.129.

¹¹⁵ Див.: Адауров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.75–80.

¹¹⁶ Див.: Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. – К., 1945. – С.12–14; Переяславський О. Українська збройна сила в наполеонівських війнах // Табор. – 1933. – Ч.19. – С.46–48; Потрашков С.В. Малороссийское казачье ополчение // Освободительные походы

Її командиром було призначено полковника, графа І. де Вітта, уродженця Кам'янця-Подільського, відомого військового розвідника, у майбутньому генерала від кавалерії. Під його командуванням дивізія у складі корпусу генерал-лейтенанта Ф.Остен-Сакена, що входив до 3-ї Західної армії під командуванням адмірала П.Чичагова, у жовтні 1812 р. брала участь у боях із польсько-саксонськими та австрійськими військами. Полки Української кінно-козацької дивізії відзначились також і в закордонних походах російської армії (1813–1814 рр.)¹¹⁷.

Водночас, згідно з рескриптом від 25 червня 1812 р., організовувались регулярні «малоросійські кінно-козацькі полки» з мешканців козацького стану, що проживали на території Полтавської та Чернігівської губерній. Важливу роль у швидкому створенні в колишній Гетьманщині козацьких формувань відіграло звернення до населення цього регіону Я.Лобанова-Ростовського. Так, виконуючи наказ Олександра І про створення козацьких полків, він із власної ініціативи пообіцяв скасувати рекрутську повинність і відновити козацьке військо¹¹⁸. Це дозволило впродовж місяця сформувати 9 полтавських та 6 чернігівських козацьких полків загальною чисельністю 18 тис. чол.¹¹⁹ Зазначимо, що коли переважна більшість нащадків колишніх українських козаків погодилась іти до російського війська, на наш погляд, це був не прояв патріотичного піднесення, як стверджували представники радянської історіографії¹²⁰, а намагання повернути колишні вольності, втрачені у другій половині XVIII ст.¹²¹

Ліквідувавши козацтво, російський уряд час від часу у скрутних ситуаціях, що загрожували існуванню імперії (як-от під час наполеонівських війн), змушений був згадувати про козаків, водночас не обіцяючи, що вони після війни залишаться як постійне військо. Так, у рескрипті Олександра І Я.Лобанову-Ростовському йшлося лише про скасування рекрутської повинності, що мало відбутися навесні 1813 р.¹²² Тому не випадково, що новостворені козацькі полки після закінчення воєнних дій були розпущені.

Однак цей факт зовсім не говорить про те, що російський уряд не довіряв українським козакам і що сформовані козацькі полки не брали участі у бойових діях проти наполеонівських військ. Слід відзначити, як свідчать документи, малоросійські полки, крім гарнізонної та караульної служби, брали

русской армии 1813–1814 гг. в истории России и Европы: Мат. междунар. конф. (Москва, 24–25 марта 2014). – Москва, 2014. – С.221.

¹¹⁷ Див.: *Переяславський О.* Українська збройна сила... // *Табор.* – 1934. – Ч.22. – С.27–29; *Шагин В.В.* Тайный сыск генерала де Витта. – Москва, 2011. – С.69–76.

¹¹⁸ Див.: *Середонин С.М.* Исторический обзор деятельности комитета министров. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1902. – С.100; *Павловский И.Ф.* Малороссийское ополчение в 1812 году по архивным данным // *Киевская старина.* – 1906. – №9. – С.7–8; *Шандра В.С.* Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. – К., 2004. – С.93.

¹¹⁹ Див.: *Богданович М.И.* История Отечественной войны 1812 г. ... – Т.2. – С.87–88.

¹²⁰ Див.: *Абаліхін Б.С.* Вітчизняна війна 1812 року... // *Історія Української РСР.* – Т.3. – К., 1978. – С.45; *Спицкий В.Е.* Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года // *Украинская советская энциклопедия.* – Т.2. – К., 1982. – С.159.

¹²¹ *Захарчук О.М.* Українські козацькі добровільні формування у російсько-французькій війні 1812 р. та в закордонних походах російської армії (1813–1814 рр.) // *Запорозька Січ – зародок української державності: До 230-річчя зруйнування Запорозької Січі:* Мат. наук.-практ. конф., 23–24 листопада 2005 р. – К., 2006. – С.35.

¹²² *Шандра В.С.* Малоросійське генерал-губернаторство: 1802–1856. – К., 2001. – С.100.

участь у складі російської армії та армійських партизанських загонів у бойових діях проти військ супротивника. Так, 3-й та 4-й Полтавські козацькі полки входили до складу рейдового партизанського загону генерал-ад'ютанта А.Ожаровського. Невдовзі 3-й і 9-й Полтавські полки брали участь у боях під Красним (Смоленська губернія, 3–5 листопада 1812 р.)¹²³.

Чернігівські козацькі полки також відзначилися в бойових діях проти наполеонівських військ. Зокрема, у середині жовтня 1812 р. вони брали участь у 6-денних боях за Чечерськ, Рогачів та Рославль¹²⁴. Водночас, перебуваючи разом із полтавцями у складі малоросійського ополчення (об'єднані полтавське та чернігівське ополчення) під командуванням генерал-лейтенанта М.Гудовича в листопаді 1812 р. брали участь у боях під Пінськом та взятті Могильова¹²⁵. У кампаніях 1813–1814 рр. у складі російської діючої армії брали участь усі 15 козацьких полків. Вони відзначилися при облозі фортець Замостя і Модлін (1813 р.) та в боях біля Магдебурга (кінець 1813 – початок 1814 рр.)¹²⁶.

Таким чином, можна погодитись із твердженням канадського історика О.Субтельного, що «антицарські настрої були явищем винятковим, і величезна більшість українців вірно й завзято боронили імперію»¹²⁷. Показово, що майже третина особового складу офіцерського корпусу російської армії під час війни з Наполеоном походила з українських губерній Росії¹²⁸. У зв'язку з чим здивування викликає твердження сучасного вітчизняного історика П.Усенка про очікування населення українських земель змін на краще від чужинського вторгнення¹²⁹.

На нашу думку, набагато сильнішими в українських землях, що належали Російській імперії, були соціальні суперечності. Доказом цього може бути аналітична записка, написана співробітником Особливої канцелярії військового міністра, уродженцем України підполковником, у майбутньому військовим

¹²³ Див.: *Переяславський О.* Українська збройна сила... // *Табор.* – 1934. – Ч.21. – С.35; *Український народ у Вітчизняній війні 1812 року.* – С.82–83.

¹²⁴ Див.: *Український народ у Вітчизняній війні 1812 року.* – С.99–100; *Народное ополчение в Отечественной войне 1812 г.: Сб. док.* – Москва, 1962. – С.441–443.

¹²⁵ Див.: *Український народ у Вітчизняній війні 1812 року.* – С.91–94; *Народное ополчение в Отечественной войне 1812 г. ...* – С.435–440, 450–451; *Абалихин Б.С.* Украинское ополчение 1812 г. // *Там же.* – С.111–112.

¹²⁶ Див.: *Переяславський О.* Українська збройна сила... // *Табор.* – Ч.22. – С.29–33; *Потрашков С.В.* Малороссийское казачье ополчение... – С.225–226; *Калинин С.Е.* Малороссийские казачьи полки // *Отечественная война 1812 года...* – С.412.

¹²⁷ *Субтельный О.* Україна: Історія. – К., 1991. – С.189. Складається враження, що О.Дробаха неозбираний і у французькій військовій історії. Так, він стверджує, що «у 1796 р. за ідеєю Наполеона Бонапарта республіканська Франція переходить від оборони до наступу» (див.: *Дробаха О.* Українські таємниці Франції. – С.72). Насправді, як свідчать джерела, це сталося після перемог французької зброї над інтервентами й монархістами на теренах Франції в 1793–1794 рр., коли генерал Бонапарт ще не мав впливу на військову та зовнішньополітичну стратегію республіки. Як відомо, усіма операціями керував Л.Н.Карно, котрого цілком слушно називали «організатором перемог». Завдяки запропонованій ним новій тактиці та стратегії революційна армія визволила територію Франції й перенесла воєнні дії за її межі (див.: *Джизвелегов А.К.* Армия Великой французской революции и её вожди: исторический очерк. – Москва, 1923). О.Дробаха також стверджує, що головнокомандувач російських армій у 1812 р. М.Кутузов був поранений у Бородинській битві (див.: *Дробаха О.* Українські таємниці Франції. – С.76). Утім, як відомо, це сталося при Аустерліці.

¹²⁸ *Потрашков С.В.* Україна в Отечественной войне 1812 года: внутренний аспект // *Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы:* Мат. VIII Всеросс. науч. конф., Бородино, 6–7 сентября 1999. – Можайск, 2000. – С.211.

¹²⁹ *Усенко П.Г.* Війна 1812 року // *Енциклопедія історії України.* – Т.1. – К., 2003. – С.537.

письменником П.Чуйкевичем, що була адресована керівникові військового відомства генералові від інфантерії М.Барклаю-де-Толлі. Так, характеризуючи становище напередодні війни 1812 р. в українських землях Російської імперії, він навіть не натякав на існування політичної опозиції чи загрози сепаратизму. Зокрема, П.Чуйкевич стверджував, що «цей край, в якому ненависть народу до дворянства очевидна, може бути збурений»¹³⁰.

Із попередньо розглянутих проблем потрібно виокремити пожежі 1811 р., які мали помітний вплив на суспільно-політичне життя Києва¹³¹. Слід зазначити, що радянські історики на підтвердження своєї надто суб'єктивної концепції, запозиченої в І.Борщака, згідно з якою Україна займала чільне місце в планах Наполеона, запевняли, що пожежі в Києві та інших містах південно-західних губерній Російської імперії організували наполеонівські агенти¹³². Так, радянський, згодом російський історик Б.Абаліхін стверджував, що влітку та восени 1811 р. французьким диверсантам удалося створити в Україні загони, котрі впродовж кількох місяців здійснювали підпали та вбивства¹³³. Зокрема, автор запевняв, що підпалювачі діяли за розробленим планом і на чолі цієї «зграї» стояв польський генерал Г.Пашковський¹³⁴.

На підтвердження «польського сліду» в організації підпалів Б.Абаліхін послався на працю відомого українського історика, правознавця, архівіста, академіка ВУАН О.Левицького¹³⁵. Але у студії останнього йдеться про те, що історія з генералом Пашковським і підпалювачами – вигадана¹³⁶. Так, використовуючи значний джерельний матеріал, О.Левицький довів, що липневі пожежі в Києві 1811 р. не були умисним підпалом. Зокрема, історик зауважив, що вони відбулися внаслідок недбалості та необережності господарів або від невдоволення домашніх слуг, які, користуючись загальним сум'яттям із помсти або буянства потай іноді робили підпали¹³⁷. Отже, жодної участі «наполеонівських агентів» у цій справі історик О.Левицький не вбачає.

Сьогодні ці документи зберігаються в Центральному історичному архіві України в Києві. Працюючи в ньому, автор статті проаналізував дані документи й також дійшов висновку, що французи не були винуватцями пожеж у Києві та в інших містах українських губерній Росії¹³⁸. Додатково це підтверджують

¹³⁰ Цит. за: Кравченко В.В. Україна напередодні російсько-французької війни 1812 р. очима сучасника // Схід – Захід: Історико-культурологічний збірник. – Вип.2. – Х., 1999. – С.209.

¹³¹ Див.: Закревский Н.В. История и описание Киева от начала и до середины XIX в. – Т.1. – К., 1868; Хроника киевской общественной жизни по дневнику митрополита Серапиона (1804–1824 гг.) // Киевская старина. – 1884. – Т.9. – №7. – С.445–448; Сообщение очевидца о великом киевском пожаре на Подоле в 1811 г. // Там же. – 1896. – Т.LX. – №12. – С.72–73.

¹³² Див.: Котов В.Н. Украина в завоевательных планах Наполеона I... – С.101–106; Його ж. Завойовницькі плани Наполеона I щодо України та їх крах. – С.75; Абаліхін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – С.8–9; Его же. Боевое содружество украинского и русского народов в Отечественной войне 1812 г. – С.65.

¹³³ Абаліхін Б.С. Боевое содружество украинского и русского народов... – С.63.

¹³⁴ Там же. – С.65.

¹³⁵ Левицкий О. Тревожные годы: Очерки общественной и политической жизни г. Киева и Юго-Западного края в 1811–1812 гг. // Киевская старина. – 1891. – №10. – С.14.

¹³⁶ Киевская старина. – 1891. – №11. – С.190–193.

¹³⁷ Там же. – С.194.

¹³⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.533. – Оп.1. – Спр.1379. – Арк.8–12; Спр.1484. – Арк.1–3, 7, 12–13; Спр.1486. – Арк.5, 7.

і матеріали французьких архівосховищ. Зокрема, в Архіві міністерства закордонних справ Франції зберігаються документи, які свідчать, що лише завдяки повідомленням французького резидента у Варшаві барона Л.П.Е.Біньйона про пожежу в Києві 1811 р. в Парижі дізналися 9 жовтня, тобто через три місяця після цієї події. Документи вказують на те, що пожежа стала несподіванкою для французьких урядовців¹³⁹. Крім того, матеріали свідчать, що пожежі в Бердичеві, Житомирі, Тульчині, Володимирі, Острозі, Дубно – це наслідок підпалів, скоєних російськими військами, щоб залякати місцеве населення, яке вважалося ненадійним¹⁴⁰.

Таким чином, наведені дані свідчать про те, що Наполеон та його урядовці були непричетними до виникнення пожеж у Києві та в інших містах південно-західних губерній Росії. Це спростовує твердження І.Борщака, що французькі агенти спричинили пожежу в Києві 1811 р.¹⁴¹ Водночас не можна погодитись із сучасними вітчизняними авторами Ю.Мирошніченко та С.Удовиком, котрі також запевняють, що Поділ підпалили диверсійні загони Наполеона для того, щоб посіяти паніку в Києві та послабити місто-фортецю¹⁴². Виникає питання: навіщо це імператорові французів? Слід зазначити, що захоплення Києва, пропонуване польськими військовими діячами¹⁴³, на нашу думку, ніякого впливу на результат кампанії не мало б. Головні події розгорталися на західному напрямку, а частковий успіх на південному заході, навіть якби він і мав місце, Наполеонові нічого не дав би. Стратегічний зв'язок між західним і південно-західним напрямками був відсутній¹⁴⁴. Французький полководець це розумів, тож напередодні війни з Росією в 1812 р. відмовився від наступу на Київ.

Історія не терпить умовного способу. Наявні або відсутні документи, що відображають об'єктивну реальність. Усе решта – домисли, припущення, гіпотези й концепції. Їх можна довести або спростувати, спираючись на ті самі джерела. У статті було використано різнопланові документи, думки вітчизняних та зарубіжних дослідників, що дозволило більш об'єктивно висвітлити обрані проблеми.

¹³⁹ Ададуrow B.B. «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.121.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Борщак І. Наполеон і Україна... – С.119.

¹⁴² Мирошніченко Ю.Р., Удовик С.Л. Русь-Украина: становление государственности: В 2 т. – Т.2. – К., 2011 – С.48.

¹⁴³ Див.: Сокольніцький М. Исполнено по высочайшему повелению... – С.113.

¹⁴⁴ Захарчук О.М. Вплив аматорських досліджень Ілька Борщака... – С.390–390.

The role of document in the reconstruction of events during the period of the Napoleonic wars in the southwestern border of the Russian Empire is shown in the article. The works of Soviet and modern national researchers devoted to this problem are analyzed. It is indicated that tendentious selection and improper study of documents results in distorted representation of historical facts.

Keywords: document, Ukraine, Russian Empire, Napoléon Bonaparte, southwest provinces, Habsburg Empire, Little Russian nobility.

